

УДК 930.25:378"185/195"

О. А. ОСЕРЕДЧУК*

**АРХІВИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У СИСТЕМІ АРХІВНИХ УСТАНОВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ –
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Досліджено питання нормативного та методичного визначення функціонування архівів вищих навчальних закладів. Вивчено основні аспекти включення архівів навчальних закладів у систему архівних установ. Охарактеризовано головні засади розвитку архівів вищих навчальних закладів у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.

Ключові слова: архів; вищий навчальний заклад; система архівних установ; Архівна комісія; Відділ державних архівів.

Поява архіву в установі бере свій відлік від початку створення самої установи. Практично усі установи починають свою діяльність від накопичення потрібних для практичного використання документів до розуміння їх історичної ваги та цінності, а відтак потреби забезпечення їх збереженості. Особливу роль тут відіграють навчальні заклади, адже установ, що мають таку довгу традицію існування, не так багато. Часто при ліквідації установи документальний комплекс зазнавав втрат, а то й тотального знищення. На відміну від решти установ навчальні заклади реорганізовувались із політичними змінами, але не втрачали свого значення і зберігали документальний комплекс. Не був винятком у цьому плані й Львівський університет, який впродовж тривалого часу неодноразово реорганізовувався, однак університетська традиція, а з нею й документальний комплекс залишались. У ХІХ ст. матеріали набувають особливої ваги, а тому постає питання про їх належне збереження. Разом із тим виникнення архівів у навчальних закладах органічно пов'язане із розвитком архівної справи у цей час. Особливого значення у такому сенсі набуває питання ролі архівів навчальних закладів у системі архівних установ.

---

* *Осередчук Ольга Анатоліївна* – асистент кафедри давньої історії України та архівознавства історичного факультету, керівник архіву Львівського національного університету імені Івана Франка.

Упродовж тривалого часу архіви проходять шлях від скупчення документів до розуміння ваги і вартості їх як окремих структурних одиниць. Гуманітарні дисципліни, зокрема й історичні, починають свій помітний розвиток із середини XVII ст. Разом з тим змінюється підхід до висвітлення тих чи інших фактів, які необхідно було підкріплювати джерелами. Це був період зміни поглядів на джерело, якому відводилось центральне місце в історичних дослідженнях. Широке використання джерельних матеріалів приводить дослідників до архівів установ, з'являється зацікавлення їх діяльністю.

У XVII ст. у Європі з'являються перші наукові публікації, присвячені архівній справі, а саме способам та методам упорядкування і використання архівів. У 1684 р. Нікколо Гуссані в назві своєї праці вперше використав термін "Methodus". Через кілька років Якуб Венцель видав свою працю "Apparatus et instructus archivorum ex usu nostri temporis". Обидві книги окреслюють стан розвитку та характер архівної справи того часу: з одного боку, з'являється потреба усталення методів архівної справи, яка покликана помітним ростом кількості документів і зростаючою хвилею завдань архівів, а з іншого, – породження архівної методики походить від власного досвіду архівної справи і повсякденної праці¹. Під кінець XVIII ст. у міру того, як усталювалось розуміння потреби наукових методів в історичних дослідженнях (принцип – "історія має опиратись на джерела"), зростало також розуміння ролі архівів у таких дослідженнях. Постулатом того часу було відкриття архівів не лише для адміністративної та політичної мети, а також й для науки. З'являється потреба узгодження засад роботи з нагромадженими у канцеляріях та архівах пергаментними документами, книгами вписів та різними іншими матеріалами.

Після поділу Речі Посполитої чимало установ було ліквідовано, а їх матеріали потребували місця для збереження. Це поклало початок створенню архівних установ на цих теренах. Австрійська імперія започаткувала нові підходи до роботи із документами та розуміння необхідності їх збереження. У 1772 р. нова влада, зібравши найбільш цінні документи з ліквідованих (і не тільки) установ колишньої Речі Посполитої, вивезла їх до Відня. І хоч обсяги вивезених матеріалів не були великими, але зважаючи на їх цінний характер це мало негативні наслідки для установ. Університетські матеріали теж постраждали, адже до Відня було вивезено інкунабули та рукописи з університетської бібліотеки, які передали до надвірної бібліотеки². Однак попри негативність факту вилучення цінних матеріалів, не варто перевищувати його масштаби чи вбачати негатив у запланованих діях нової влади супроти установ колишньої Речі Посполитої. Адже ж архівні матеріали Галичини не становили для Австрійської імперії особливої цінності, а їх вивезення пояснюється намаганням ознайомитись із роботою установ та налагодити їх подальшу роботу³.

Початок XIX ст. ознаменований змінами в науці, які відбулись під впливом французької революції. Одним з її наслідків стало створення Народного архіву у самій Франції, який став зразком для створення подібної інституції на теренах польських земель, а отже спричинив появу нового типу архівів, абсолютно відмінного від поточних реєстратур, які зберігали акти різних інституцій та закладів⁴. Що ж до методів роботи, то архіви на колишніх теренах Речі Посполитої дуже швидко долучились до загальноєвропейських теоретичних напрацювань, беручи їх за зразки для опрацювання своїх фондів. Про це свідчать укладені наприкінці XIX ст. описи та нові сформульовані засади архівної справи. На теренах Австро-Угорської імперії спостерігається помітний вплив німецьких традицій та нових напрацювань у цій сфері. Архівісти займались упорядкуванням описів на традиційних засадах та видавали довідки для потреби влади і населення. Однак поряд із суто утилітарним підходом розпочинає розвиватись теоретичне архівознавство, змінюється підхід до розуміння ролі архівів – першочерговим стає питання наукового опрацювання засад їх діяльності.

Помітний вплив на формування теоретичного осмислення науки істориків-архівістів мала університетська школа. У той час спостерігаємо два головних напрями розвитку: австрійський – під впливом вивчення предмету “Archivkunde” у Віденському інституті та пруський – вивчення теорії та практики архівної справи. Одним із важливих теоретичних напрацювань стало застосування Теодором фон Зікелем, керівником Інституту у Відні, у 1874 р. в рамках реорганізації університетського архіву принципу “провіненції”. Лише за чверть століття ці питання були висвітлені у відомому підручнику Холендерського⁵. 90-ті роки XIX ст. позначились дискусією щодо розроблення основних засад та вимог в архівній справі. Найважливішим результатом дебатів стало створення Архівної ради за розпорядженням імператора від 09.11.1894 р. Рада підпорядковувалась Міністерству внутрішніх справ, а голова ради був заступником міністра освіти. До складу ради входило 10 звичайних членів, які репрезентували архіви окремих міністерств та центральні архіви Австро-Угорщини, а також 10 членів-кореспондентів від провінційних архівів та університетських центрів. Серед них був також Львівський університет. Усіх членів призначав міністр на каденцію терміном у п'ять років. У 1908 р. на таку посаду був запрошений представник Львівського університету – Освальд Бальцер⁶.

На засіданні Архівної ради від 2.07.1895 р. було прийнято основні засади “архівного порядку” для архівів, що підпорядковувались Міністерству внутрішніх справ. Саме цей документ ліг в основу статутів архівів намісництв та державних архівів⁷. Варто відзначити, що загальні засади селекції актів в Австрії були відомі ще у 30-х роках XIX ст., а наприкінці 90-х вони були значно доповнені та розширені. У першу

чергу це стосувалось судових документів, яких в архівах зберігалось найбільше. Одним із важливих та актуальних питань для теоретичних напрацювань в архівній справі кінця XIX ст. було встановлення хронологічної межі, після якої документи не видавались. Директором центрального Австро-Угорського архіву Альфредом фон Арнезом (1868–1897 рр.) було встановлено межу до 1815 р., у 1885 р. цю межу було подовжено до 1829 р. включно. Важливий вплив на зміну меж мав Міжнародний конгрес істориків у Римі у 1903 р., який підтвердив особливе зацікавлення вивчення історії XIX ст. Це стало причиною прийняття у 1905 р. рішення про зміщення хронологічної межі до кінця 1847 р. В окремих випадках, у першу чергу лояльним дослідникам, могли надати доступ до документів 1848 р. та пізнішого часу, що не становили державну таємницю. Для цього дослідник мав отримати дозвіл Імператорського і Королівського міністерства двору та закордонних справ. Ще одним позитивним заходом стало запровадження Архівною радою у 1895 р. засад діяльності державних архівів, які передбачали, що дозвіл на користування архівними документами здебільшого залежав від директора архіву. Крім того, у Віденських та інших провінційних архівах не була запроваджена перевірка записів дослідників. Подібна практика існувала у Франції, яка слугувала взірцем для ведення архівної справи. Однак варто відзначити, що у провінційних крайових архівах Австро-Угорщини траплялись деякі зловживання з боку працівників архівних установ. Так, в Угорщині видання документів державного значення було більш обмеженим і не переходило за межі 1815 р., документи кримінального характеру видавались через 75 р., а адміністративного – через 30 р.⁸ Така організація архівної справи проіснувала недовго, навесні 1910 р. розпочались кардинальні зміни. Під час реорганізації було вирішено, що основні функції передавались від III секції Центральної комісії до Архівної ради, а сама Комісія після втрати архівної секції була ліквідована у серпні 1911 р. Окрім успадкованих від III секції, до повноважень Архівної ради також увійшла робота з недержавними архівами. Також до компетенції ради тепер належали: опіка над розбудовою державних архівів, запобігання розпорошенню державних архівів, усталення засад регулярного передання архівних документів, контроль за способами опрацювання актів (упорядкування та інвентаризація) в архівах. Ці широкі функції лише частково були реалізовані під час реорганізації ради⁹. До нових завдань Архівної ради належало: розгляд та прийняття регламентів, інструкцій з архівної справи, програм видавництва, надання допомоги в зберіганні та опрацюванні архівних матеріалів, що знаходились поза межами державних архівів, тих, які необхідно ревіндукувати. Ще одним нововведенням була імператорська постанова від 25 травня 1912 р., якою затверджено статут Архівної ради. А 5 липня того ж року зібралось перше засідання з п'яти

осіб нового уряду: керівника – міністра внутрішніх справ, двох віце-керівників та двох членів, що обирались раз на 5 років. Члени обирались із числа професійних архівістів – працівників або керівників державних чи інших великих архівів або ж викладачів і професорів університетів. За статутом головним завданням ради була допомога архівним установам¹⁰. Періодичним органом з архівної справи у той час був друкований орган “Релізи III Архівної Секції”, що з 1913 р. отримав назву “Релізи Архівної Ради”¹¹. Незважаючи на організаційні зміни, фінансування архівних установ в Австрії надалі залишалось мізерним і становило лише 0,007 % від бюджету. Це ставило її на останні позиції у Європі, випереджаючи лише Туреччину. Ці кошти в основному розподілялись між двома-трьома центральними архівами, не доходючи до провінцій¹². Разом з тим, до позитивних сторін варто віднести тісний зв’язок між університетами та архівами. Це час впровадження обов’язкового іспиту з допоміжних історичних наук для влаштування на роботу в архів. В австрійських університетах відкриваються кафедри із викладанням потрібних дисциплін. Зокрема вони запроваджуються також на кафедрі історії у Львівському університеті. Узагалі для розвитку архівної науки у Львівському університеті особливе значення мали три інституції: архів Намісництва, Державний архів та архів самого університету. Останній бере початок ще з 1835 р., коли за ініціативи університетської Консисторії виділяється приміщення для зберігання давніх документів, місця для яких бракувало в канцелярії¹³.

Це був час, коли архіви стають своєрідними центрами наукових досліджень. Для роботи в архіви в основному приймалися особи з історичною чи правничою освітою, почасти викладачі та професори університетів. Одним із способів обміну ідеями та думками стали з’їзди істориків. Теми, що найчастіше обговорювались на таких з’їздах наприкінці XIX ст., стосувались роботи з документами Речі Посполитої до часу поділів. Поступово тематика змінюється на користь методичних розробок у галузі архівознавства¹⁴. Загалом, характеризуючи архівну науку початку XX ст., Станіслав Навроцький відзначав, що тогочасні архівісти мало використовували нові наукові та теоретичні розробки, не намагались втілювати у життя отриманих знань¹⁵.

З початком Першої світової війни працівникам архівів довелося докласти чимало зусиль для збереження архівних матеріалів. Помітну роль тут відіграв Польський військовий архів, де зібралось багато викладачів університетів, зокрема львівського; тут працювали Освальд Бальцер, Казимир Твардовський, Людвік Фінкель, Йозеф Каленбах¹⁶. У Львові довгий час у цьому архіві також працював Теофіл Модельський. Із завершенням військових дій та початком налагодження мирного життя розпочався процес побудови польських архівних влад. У квітні 1917 р. Департамент політичних справ спільно з Департаментом спра-

ведливості стали засновниками спеціальної Архівної комісії, до складу якої увійшли історики, архівісти та правники. Керівником комісії став М. Хадельсман. Вона працювала у двох напрямках: 1) опис архівних документів на території Польщі, розроблення методичних засад роботи та приготування до ревіндикації архівних матеріалів; 2) забезпечення архівних матеріалів від вивозу за кордон, зокрема до Німеччини. Упродовж перших місяців діяльності основна увага комісії сконцентрувалась на розробленні проекту архівних норм та регламентів, програми навчання польських архівістів. Проект закону мав 67 параграфів, які поділялись на 11 частин та охоплювали такі завдання: призначення архівів, керівництво архівами, центральні архіви, реставрація, провінційні архіви, міські архіви, архіви публічних інституцій, церковні архіви, персонал архівів та загальні правила для працівників архіву. Проект передбачав створення системи архівів, що мала складатись з центральних архівів у Варшаві та провінційних і міських архівів. Закон визначав основні завдання архівів, а саме: комплектування, зберігання та надання доступу до архівних матеріалів. Очолити систему архівів мав генеральний директор архівів, йому мали допомагати як дорадчі органи Генеральна дирекція та Архівна рада. Архівна справа була підпорядкована міністру віросповідання та освіти. Передбачалось також створення установи, функції якої полягали у нагляді над усіма архівами, що не входили до державної ланки, серед них – архіви публічних інституцій, міські та інші¹⁷. Важливим документом, що регулював діяльність архівних установ став Регламент Архівної ради. У його другій частині були визначені засади внутрішнього функціонування архівів та створення фондів у різноманітних установах, зважаючи на їх систему діловодства; четверта частина визначала правила надання архівних документів для користування в читальнях та визначала 30-годинний робочий тиждень. В проекті також визначались правила користування архівними документами польськими та іноземними дослідниками¹⁸.

Влітку 1917 р. архівна Комісія скерувала до Департаменту публічної освіти план-проект устав та регламентів, відповідно до яких архіви підпорядковувались міністру публічної освіти. За кілька місяців, 3 січня 1918 р., статтею 26 Декрету “Про тимчасову організацію керівних влад в Польському Королівстві” було уточнено підпорядкування архівних установ міністру релігійного визнання та публічної освіти¹⁹. Тоді ж міністр Антоній Поніковський утворив в Міністерстві окремий реферат для архівних справ, а з 16 лютого того ж року він був перетворений у Відділ державних архівів. Підпорядкування архівних установ галузі освіти знову копіювало французьку систему. 11 травня 1918 р. були прийняті Приписи про організацію державних архівів та опіку над архівними матеріалами, які після затвердження набули чинності 2 липня того ж року²⁰. Це був основний документ для організації архівної

справи у Польщі міжвоєнного періоду. Так, статтею першою Приписів передбачалось, що при Міністерстві віровизнання та публічної освіти як зверхника державних архівів існує Відділ державних архівів (ВДА), який очолює начальник відділу²¹. До завдань ВДА належало: 1) керівництво державними архівами; 2) технічно-наукова опіка над архівами та архівними фондами, що належать до публічних, міських, районних і т.п. інституцій; 3) порятунок існуючих у державі архівних матеріалів від знищення, а також надання допомоги з охорони та зберігання матеріалів, що належать приватним особам; 4) ревіндикація архівних матеріалів, що належать польській державі²². Третій розділ Приписів присвячений технічній та науковій опіці над архівами та архівними фондами, що належать публічним інституціям, містам, районам та ін²³. Передбачалось, що Відділ державних архівів, за погодженням з Міністерством віровизнання та іншими міністерствами, надсилає власних працівників або ж делегованих членів Архівної ради до архівів публічних інституцій, міських і районних, інших архівів для їх огляду. Делегати ВДА під час кожного візиту складали протокол, де зазначали стан архіву, кваліфікацію керівництва та інше. Відповідно до статті 14 Приписів ВДА оцінює стан архіву, надає керівництву архіву настанови щодо упорядкування архіву, а в разі потреби повідомляє про зауваження керівництву відповідних міністерств.

Приписи також визначали персональний склад архіву, до якого окрім директора мали входити архівісти, асистенти та практиканти. Крім того, в архівах могли працювати урядовці-канцеляристи, а для утримання порядку залучали працівників нижчої служби, представленої кур'єрами та возними²⁴.

Території Польської держави, що входили попередньо до кількох країн, відрізнялись ступенем організації архівних установ. Тому одним із найважливіших завдань було зведення їх до єдиної системи. Основою для цього мало стати введення єдиної нормативної бази. Особливе місце тут посідала Галичина, адже її входження до архівної системи було найтривалішим. Незважаючи на усі вжиті заходи, воно розпочалося лише з жовтня 1919 р.²⁵ До 30 вересня 1919 р. архівна служба на терені Галичини підпорядковувалась Галицькому крайовому відділу у Львові. Відділ державних архівів перейняв архівну службу на Галичині лише з 1 жовтня 1919 р. та приєднав архіви до мережі державних архівів²⁶. Разом із тим, важливим завданням, що постало перед керівництвом, стало складання архівними установами списків документів, а відповідними консульськими установами договорів про ревіндикацію архівних документів. Варто відзначити, що ця робота з переборами тривала упродовж 1920-х рр. Документальна спадщина мала, як правило, важливе значення для обох сторін.

Перед Відділом державних архівів постала ще одна проблема, коли із закриттям багатьох установ до кількох центральних архівів почали

масово надходити документи з підлеглих округів. Зі зростанням джерельного матеріалу теоретичні та методологічні зацікавлення змістились до найновіших актів. У цьому напрямку чільне місце належало Архіву давніх актів, в якому зорганізували методичні та наукові зібрання. Серед методичних напрацювань у цей час в польських архівах перше місце посідали вимоги неподільності документів справи (збірки актів) та принцип територіальної належності, що було характерним для усієї Європи після Першої світової війни²⁷.

Усі статті рескрипту від 31.07.1918 р. повторені у тексті Декрету від 7 лютого 1919 р. про організацію державних архівів та опіки над архівними матеріалами²⁸. Цей документ мав не менш важливе значення для організації архівів, зокрема пункти 13 – 20 регламентували упорядкування архівних матеріалів, що не належали державі. До таких належали приватні, публічних інституцій, міські та ін. архіви²⁹. Певним парадоксом був вісімнадцятий пункт, що передбачав надання необхідної технічної та наукової допомоги лише тоді, коли такий архів звернеться по нього³⁰. Відповідно до Декрету деяких змін зазнала й Архівна рада. Так, функції керівника у ній виконував міністр релігійного віровизнання та публічної освіти, секретарем був урядовець з Відділу державних архівів, призначений начальником відділу. Архівна рада була не лише дорадчим органом, основні її функції полягали в затвердженні регламентів та інструкцій. Вона мала збиратись принаймні двічі на рік на засідання у повному складі. Хоч робота могла також тривати і в комісіях³¹. Посадові обов'язки персоналу державних архівів – директора архіву, архівістів, асистентів та практикантів – визначались міністром. Декретом передбачалась централізована модель управління в архівній справі³². Відповідно до нових вимог основна функція Відділу у співпраці з недержавними архівами полягала у наданні їм допомоги та контролі за дотриманням норм щодо зберігання архівних документів³³.

У 1919 р. Відділ державних архівів прийняв регламент “Обов'язки архівних працівників”, яким визначалися права та обов'язки архівістів. Відповідно до регламенту робочий тиждень мав тривати 36 годин. Надавалось право кілька годин у день приділяти науковій роботі, що було обов'язковим³⁴. Оскільки оплата не була високою, аби зберегти персонал в архівних установах держава намагалась вжити відповідних заходів. Одним із них була саме наукова робота, яка дозволяла затримати працівників. Така практика впроваджується і в архіві університету. Так, у звітах за 1935/36–1937/38 н. р. відбиті дані щодо виконання працівниками архіву наукової роботи. Це, як правило, було написання статей та досліджень з окремих тематик. Приміром, у звіті за 1935/36 н. р. згадується, що старший асистент архіву др. Антоній Кнот нічого не подав до друку, натомість молодший асистент мр. Кароль Левицький опублікував кілька досліджень: наукові фейлетони “Чорна кам'яниця

протягом століть”, “Наш Львів... На маргінесі видання “Оборона Львова 1–22 листопада 1918. Реляції учасників”, “Львівські священнослужителі в списку незалежних”, “275-й рік Університету Яна Казимира” та інші³⁵. Однак попри всі ужиті заходи в університетському архіві спостерігалась плінність кадрів у 1930-х рр. Зазвичай архівісти, попрацювавши кілька років, переходили на роботу до середніх навчальних закладів. Проведення працівниками архіву наукової роботи необхідно було погоджувати з ВДА. Спочатку Регламент встановлював для працівників шестигодинний робочий день, з 36 год/тиж. Упродовж вересня 1919 – грудня 1921 р. були внесені певні корективи, відповідно до яких робочий день становив 5 год. З них не менше 2 год. на день працівник зобов’язаний був присвятити науковій роботі³⁶. Однак загалом в державних архівах у міжвоєнний період кількість працівників зростала, що було пов’язано як із збільшенням архівних матеріалів, так і з збільшенням завдань, що стояли перед архівними установами. Таку ж динаміку росту можна прослідкувати й у Львівських архівах: Державний архів у Львові: у 1919 р. працювало 9 осіб, 1930 р. – 9, 1935 р. – 14, 1939 р. – 14; Земський архів у Львові: 1919 р. – 5, 1930 р. – 5, 1933 р. – 5 осіб³⁷. Такою ж ситуація була і в архіві Львівського університету: 1919 р. – 2 особи, 1930 р. – 3 особи, 1936 р. – 4 особи. Робота в архіві для більшості архівістів не була єдиним місцем праці – частина працівників архіву за сумісництвом також викладала в університетах. Серед працівників архіву було чимало докторів та професорів, що свідчить про високий рівень архівних установ. Аби зробити архівні установи динамічнішими та залучити до роботи у них якомога більше молодих фахівців, департамент наук та вищої школи міністерства у червні 1933 р. ініціював створення в університетах інституції стипендіатів-практикантів. Метою їх діяльності була підготовка студентів до самостійної наукової праці, а також до майбутньої архівної роботи, вони також забезпечували спеціальну практику в архівах³⁸. Така ж практика була поширена і в Львівському університеті, де до роботи у власному архіві залучали чимало студентів.

З відновленням польської незалежності молода держава стикається з проблемою відсутності теоретичних та методологічних напрацювань з архівної справи. Основним нормативним документом не приділялось багато уваги внутрішнім засадам діяльності архівів, вони були визначені згодом іншими правовими актами. Однак приписами передбачалось, що особи, які бажали користуватись архівними матеріалами, були зобов’язані заповнити спеціалізований формуляр. Також працівники архівів мали видавати приватні кверенди, які необхідно було виконувати у години після роботи³⁹. На цьому прикладне значення нормативних документів завершувалося. Зважаючи на відсутність власних, архівні установи, як правило, використовують у практиці іноземні досягнен-

ня⁴⁰. Одним із найкращих підручників з роботи з середньовічними документами стала праця Самуеля Мюллера, Йохана Андріана Фейта та Роберта Фруїна “Керівництво з класифікації та описування архівів”, видана у 1910 р. в перекладі Холендера⁴¹. Подібних праць вимагало як теоретичне, так і практичне архівознавство. Теоретичні завдання, що стояли перед архівною справою, у першу чергу полягали у вирішенні найважливіших питань, серед яких: упорядкування архівного матеріалу, розробка термінології та методології та ін.⁴² У перших публікаціях з теорії архівної справи викладено новий принцип архівної науки – належність до канцелярії. Разом з тим окреслювалось поняття “фонду” як збірки документів, створених у процесі діяльності установи в певний період⁴³. Організація архівної справи на практиці зіткнулася з багатьма труднощами. У Польщі важко виділити установу, яка б функціонувала упродовж кількох століть, а якщо б така навіть існувала, то її діяльність можна розділити на кілька періодів. У даному випадку університет був винятком, адже його документи станом на початок ХХ ст. чітко утворювали один фонд. З теоретичних напрацювань варто також виділити випрацюваних дві засади формування архівного фонду – провінції та неподільності архівного фонду⁴⁴. Не обмежувала теорія архівної справи визначення поняття “архів”, який термінологічно мав три складові: 1. Архів як установа, яка не лише зберігає документи, а й має свої завдання та мету діяльності; 2. Архів як “складниця актів”, мета – тимчасове зберігання документів. 3. Архів як збірка документів⁴⁵. Особливе значення мало визначення поняття “складниці актів” – місце, де зберігаються архівні матеріали, що вже вийшли з ужитку діловодства, але поки не передані до архівної установи, оскільки у подальшому могли б знадобитися для потреб установи⁴⁶.

Важливе значення для розвитку архівної науки мала поява у 1927 р. польського наукового архівного періодичного видання “Archeion”. У ньому порушувалось чимало проблемних питань та друкувались інформативні статті, що висвітлювали діяльність польських та іноземних архівів⁴⁷. Крім цінних публікацій у періодичному виданні, у 1929 р. з’явився перший польський підручник з архівної справи, над яким працював досвідчений архівіст, директор Архіву Давніх актів у Варшаві Казимир Конарський. Доповненням до підручника Конарського “Сучасна польська архівна справа та її завдання” стала праця Ришарда Пшеласковського “Програма внутрішньої роботи у сучасних архівах”⁴⁸. У ній подано зразки та описано сучасні принципи і методи опрацювання архівних документів. Також цінною працею став “Путівник по польським архівам”, виданий Семенецьким у 1933 р.⁴⁹ Архівні питання розглядалися також на з’їздах польських істориків у Познані (1925 р.), Варшаві (1930 р.) та Вільнюсі (1935 р.).

Говорячи про розвиток польської архівістики, треба віддати належне ухвалі Ради Міністрів від 21.12.1931 р. про зберігання урядових та

адміністративних документів. Один з її параграфів передбачав поділ актів на дві категорії А та В, остання з терміном зберігання від 2 до 35 років⁵⁰.

Ще однією важливою проблемою архівів, яка особливо загострилась у міжвоєнний період, був брак місця для сховищ. Напередодні Першої світової війни архіви розміщувались або в облаштованих приміщеннях, або ж у нових спеціально збудованих. Якщо архів був дуже великий, для нього виділяли окремих будинок, якщо менший – то лише відповідне приміщення⁵¹. Такою ж була справа із університетським архівом, для якого виділили спочатку одну кімнату, а згодом ще одну. Варто відзначити, що на території Австрійської імперії для потреб архіву не було збудовано жодного окремого будинку, архіви розміщували у пристосованих приміщеннях інших установ, монастирів та ін. Це було пов'язано із системою організації архівів в Австрійській імперії, оскільки там була відсутня централізація документів в одній архівній установі. Документи зберігались у реєстрах та канцеляриях установ, саме вони повинні були забезпечити їх надійне зберігання⁵². З відновленням незалежності Польської держави питання збереження архівних матеріалів ще більше загострилося: чимало установ було ліквідовано, а їх матеріали треба було передати для розгляду, зберігання чи списання до архівів. Про виділення архівам нових приміщень не йшлося, а тому треба було використовувати наявні приміщення. Краще було з актами, які були зареєстровані і обліковані. У такому випадку принаймні була збережена хоч якась система, а багато матеріалів узагалі лежали розсипом⁵³. Звичайно, така ситуація з архівами непокоїла польських архівістів. Зокрема Казимир Качмарчик у статті “Потреби наших архівів”, виданій у 10 томі збірника “Науки польські”, зазначав як одну з найбільших проблем тогочасних архівів – брак місця⁵⁴. У ній згадується, що матеріали лежали на сходах, у приміщеннях працівників, у канцеляриях та інших не придатних для зберігання архівів місцях. Наприкінці 1920-х рр. офіційно було оголошено, що жодний архів у Польщі не має спеціально збудованого, із дотриманням усіх необхідних вимог, будинку для потреб зберігання документів⁵⁵.

На початку 1930-х рр. відбулось чимало змін в архівній справі. Так, Ухвала ради міністрів від 31 липня 1931 р. запроваджувала в системі діловодства нові єдині вимоги до канцелярій, що опирались на безжурнальну систему. За новою системою акти складали відповідно до тематичної характеристики, їх зберігали в папках за хронологічною ознакою⁵⁶.

Зазнав змін Декрет “Про організацію державних архівів і опіку над архівними матеріалами”, зокрема були уточнені вимоги до осіб – кандидатів на працю в архіві. Відповідно до пункту 30 Декрету кандидати при влаштуванні на роботу оцінювались кваліфікаційною комісією, що

діяла при ВДА. Вона перевіряла, чи кандидат володіє необхідним обсягом теоретичних та практичних знань для наукової та архівної роботи. До кандидатів висувались наступні вимоги: вік старше 21 року, польське громадянство, свідоцтво про освіту, закінчених 8 семестрів історичних або правничих університетських студій, затверджене професором засвідчення, що кандидат брав участь у семінарі з історії Польщі або польського права, допоміжних наук чи польської мови, посвідчення про володіння німецькою чи російською мовами та іншими європейськими мовами, посвідчення про проходження військової служби, життєпис та підтвердження оплати за іспити. Такому ж іспиту підлягали практиканти, що прийшли працювати до архіву до 1 січня 1920 р. Звільнити кандидата від іспиту мав право лише директор ВДА. Він же мав право вимагати від кандидатів, що здавали іспит повторно або ж склали його на задовільну оцінку, відпрацювати рік безкоштовно на посаді волонтера⁵⁷.

У 1930-х рр. починають працювати недержавні архіви, які стають місцем накопичення величезної кількості архівного матеріалу. За даними “Політично – господарського річника” від 1938 р., університетські архіви належали до категорії недержавних архівів. Загалом налічувалось 282 недержавних архіви, з них 18 університетські⁵⁸. Архіви університетів посідали чільне місце у системі архівних установ. Вони як недержавні архіви водночас наближались за статусом до реєстратур (складниць актів), оскільки все ж таки були складовою установи. На практиці напрями та організація роботи цих архівів були значно ближчими до державних архівів. На користь більшої наближеності за статусом до архівної установи свідчить й назва “архів” Університету, яка була закріплена установчими документами. Важливо зазначити, що архіви вищих навчальних закладів не передавали свої документи до державних архівів на відміну від інших недержавних архівів.

Зважаючи на усе вище сказане, можемо стверджувати, що архіви університетів були проміжною ланкою між складницями актів та державними архівами, хоча належали до категорії недержавних архівів. Тому, визначаючи основні нормативні та методичні вимоги, якими вони керувались у своїй роботі, треба розглядати їх у системі архівних установ.

Однак, незважаючи на особливе місце в системі архівних установ, архіви університетів у своїй діяльності керувались основними засадами роботи реєстратур (складниць) актів. Законодавчо ці засади були закріплені у приписі про впровадження складниць актів у державних установах 1928 р.⁵⁹ Ними, зокрема, визначалось розуміння терміну “складниця” як складової державної установи, яка займається зберіганням документів, закінчених у діловодстві та не потрібних для поточного діловодства. Передбачалось, що кожна установа повинна мати реєстратуру. Якщо установа невелика, то одна реєстратура може існувати

на кілька установ. Керівники складниці повинні підпорядковуватись керівнику установи, у деяких випадках реєстратуру може очолювати керівник канцелярії. Керівники реєстратур у центральних органах влади та органах Першої інстанції повинні мати архівну освіту, закінчити спеціальні курси та скласти іспит. Складниця повинна мати окреме від канцелярії приміщення, що відповідало б наступним вимогам: сухе, чисте, світле, забезпечене полицями та шафами, бути безпечним від вогню і крадіїв. Кожна складниця реєструвалась у відповідному державному архіві упродовж 3-х місяців від її створення⁶⁰. Безпосередній нагляд за реєстратурою належить керівнику установи. Він раз на рік зобов'язувався перевіряти стан справ в реєстратурі та збереженість матеріалів. Нагляд зі сторони Відділу державних архівів міністерства мав відбуватись у вигляді періодичного контролю за реєстратурами. Цей контроль полягав у перевірці книги списків актів та документів, що велись, а також самих документів, умов їх зберігання⁶¹. За результатами подібної перевірки Відділ державних архівів складав протокол у трьох примірниках: для реєстратури, керівника установи, для себе. Якщо були зауваження, то відповідальну особу могли притягнути до дисциплінарної відповідальності. А за неналежне виконання своїх обов'язків відповідальну особу могли притягнути до відповідальності через суд. Положення набуло чинності з 1 січня 1930 р. Установи мали за три роки налагодити роботу в реєстратурах. Для повного забезпечення реєстратур відповідним інвентарем надавалось п'ять років. Передбачалось: якщо керівник реєстратури належним чином виконував свої функції щонайменше два роки до 1 січня 1930 р., то він міг бути звільнений від складання спеціального іспиту та додаткового навчання⁶².

Традиція створення архівів у Польщі не передбачала заснування різних типів архівів. Концепція створення та розвитку архівів у Польщі полягала в їх комплектуванні виключно архівними документами установ та державних інституцій, при цьому опускаючи недержавні архіви, такі як родові і родинні, товариств і приватні, банків та торгових, інших.

¹ *Ihnatowicz I.* Nauki pomocnicze historii XIX I XX w. – Warszawa: PWN. – 1990. – S. 92.

² *Barwiński E.* Rokowania z Austrią w sprawach archiwalnych. – Archeion. – Warszawa. – 1927. – I. – S. 80.

³ Там само. – S. 85.

⁴ *Nawrocki S.* Rozwój polskiej teorii archiwalnej // Archeion. – t. 98. – 1997. – S. 11.

⁵ *Holtzinger G.* Handbuch der Registratur und Archivwissenschaft. II Aufl. – Leipzig – 1908. – S. 161.

⁶ *Ciara S.* Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78 – 1918. – Warszawa. – 2002. – S. 16.

⁷ Там само. – S. 17.

⁸ Там само. – S. 19.

⁹ Там само. – S. 23.

- ¹⁰ Там само. – S. 24.
- ¹¹ Там само. – S. 26.
- ¹² Там само. – S. 27.
- ¹³ Inwentarz archiwum uniwersytetu Lwowskiego / Zestawił prof. dr. Ludwik Finkel. – Lwów. – 1917. – S. XII.
- ¹⁴ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej. – Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. – 2006. – S. 33–34.
- ¹⁵ *Ciara S.* Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie... – S. 5.
- ¹⁶ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 37.
- ¹⁷ Там само. – S. 43.
- ¹⁸ Dziennik urzędowy departamentu wyznań religijnych i oświecenia publicznego tymczasowej rady stanu królestwa polskiego. – Warszawa. 1 października 1917 r. – № 1.
- ¹⁹ *Rybarski A.* Centralny zarząd archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej. – Archeion. – Warszawa. – 1927. – T. I. – S. 6.
- ²⁰ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 46.
- ²¹ *Sierpowski S., Matelski D.* Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł. – Poznań. – 1988. – S. 9.
- ²² *Kaczmarczyk K.* Nasze archiwa w latach 1901–1925. – Poznań. – 1926. – S. 9.
- ²³ *Sierpowski S., Matelski D.* Dzieje archiwistyki... – S. 12.
- ²⁴ *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej (1918–1939) // Archeion. – 1968. – T. 48. – S. 114.
- ²⁵ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 53.
- ²⁶ Там само. – S. 102.
- ²⁷ *Tomczak A.* Zarys dziejów archiwów polskich. Cz. I, Do wybuchu I wojny światowej. – Toruń. – 1974. – S. 155.
- ²⁸ *Sierpowski S., Matelski D.* Dzieje archiwistyki... – S. 14; *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce... – S. 115.
- ²⁹ Dziennik urzędowy departamentu wyznań religijnych i oświecenia publicznego tymczasowej rady stanu królestwa polskiego. – Warszawa. 15.02.1919 r. – № 9.
- ³⁰ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 60.
- ³¹ Там само. – S. 60.
- ³² Там само. – S. 64.
- ³³ Там само. – S. 85.
- ³⁴ *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce... – S. 122.
- ³⁵ Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 14, спр. 2021, арк. 4.
- ³⁶ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 124.
- ³⁷ Там само. – S. 128.
- ³⁸ Там само. – S. 159.
- ³⁹ Там само. – S. 117.
- ⁴⁰ *Konarski K.* Z zagadnień nowożytnej archiwistyki polskiej//Archeion. – Warszawa. – 1927. – I. – S. 106.
- ⁴¹ *Muller S. Fz., Feith J. A. et Fruin R. Th. Az.* Manuel pour le classement et la description des archives. – A. De Jager. – La Haye. – 1910. – S. 158.

- ⁴² *Konarski K.* Z zagadnień nowożytnej archiwistyki... – S. 107.
- ⁴³ Там само. – S. 109.
- ⁴⁴ Там само. – S. 116.
- ⁴⁵ *Siemieński J.* Roztrząsania terminologiczne // *Archeion*. – Warszawa. – 1928. – Т. III. – S. 16.
- ⁴⁶ Там само. – S. 17.
- ⁴⁷ *Kuczyński S. K.* Czasopismo „Archeion” i jego znaczenie dla archiwów i archiwistyki polskiej // *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. Materiały z sesji. Łódź 10.11.1979.* – Warszawa. – 1991. – S. 100–112.
- ⁴⁸ *Przelaskowski R.* Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych. – Warszawa. – 1935. – S. 55.
- ⁴⁹ *Siemieński J.* Przewodnik po archiwach polskich. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa. – 1933. – Т. I. – S. 119.
- ⁵⁰ *Pawłowski B.* Nieco o brakowaniu akt // *Archeion*. – Т. III (1928). – S. 23–29.
- ⁵¹ *Lopaciński W., Rybarski A.* Gmachy Archiwów Państwowych Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa. – 1929. – S. 3.
- ⁵² Там само. – S. 4.
- ⁵³ Там само. – S. 5.
- ⁵⁴ *Kaczmarczyk K.* Potrzeby naszych archiwów // *Nauka polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój.* – Warszawa. – 1929. – Т. 10. – S. 523–524.
- ⁵⁵ *Lopaciński W., Rybarski A.* Gmachy Archiwów Państwowych... – S. 6.
- ⁵⁶ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 119.
- ⁵⁷ Там само. – S. 122.
- ⁵⁸ *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce... – S. 135; *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 241.
- ⁵⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 145, оп. 1, спр. 16, арк. 22.
- ⁶⁰ Там само, арк. 24
- ⁶¹ Там само, арк. 35.
- ⁶² Там само, арк. 36.

Исследованы вопросы нормативного и методологического определения функционирования архивов высших учебных заведений. Изучены основные аспекты включения архивов учебных заведений в систему архивных учреждений. Охарактеризованы главные принципы развития архивов университетов во второй половине XIX – первой половине XX вв.

Ключевые слова: архив; высшие учебные заведения; система архивных учреждений; Архивная комиссия; Отдел государственных архивов.

This article explores the normative and methodological determination of the functioning of the archives of universities. The basic aspects of the inclusion of the archives of the universities in the system of archival institutions are learned. The basic principles of the development of archives of the universities in the second half of the 19 – early 20 century are characterized.

Keywords: the archives; the university; the system of the archival institutions; the Archival Commission; the Department of the State Archives.